

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: БАЛАНС МІЖ ІНДИВІДУАЛЬНИМИ СВОБОДАМИ ТА КОЛЕКТИВНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Костак С.Я.,
*аспірант юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Костак С.Я. Правові механізми обмеження прав людини в умовах пандемії COVID-19: баланс між індивідуальними свободами та колективною безпекою.

Стаття присвячена дослідженню правових механізмів обмеження основних прав і свобод людини в умовах пандемії COVID-19 та визначенню меж правомірності протиепідемічних заходів у контексті міжнародного права прав людини. Автором проаналізовано складну взаємозалежність між правом на життя та здоров'я населення і необхідністю збереження фундаментальних громадянських та політичних прав у кризових умовах. Дослідження розкриває двоїсту природу впливу пандемії на систему прав людини: з одного боку, COVID-19 становив безпосередню загрозу праву на життя та охорону здоров'я, з іншого боку, ефективні протиепідемічні заходи призвели до значних обмежень широкого спектра особистих прав громадян, включаючи свободу пересування, зібрань, віросповідання, права на працю та освіту. У статті детально проаналізовано два основні правові інструменти, доступні державам для реагування на пандемію: звичайні обмеження прав людини та припинення дії міжнародних зобов'язань у надзвичайних ситуаціях. Особлива увага приділена аналізу умов застосування цих механізмів відповідно до положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Європейської конвенції з прав людини, включаючи принципи законності, необхідності, пропорційності та недискримінації. Автор підкреслює важливість розуміння того, що припинення дії зобов'язань має використовуватися виключно як крайній засіб, коли звичайні обмеження виявляються недостатніми для подолання кризи. Дослідження висвітлює практику Комітету ООН з прав людини та Європейського суду з прав людини щодо застосування обмежень та відступів від міжнародних зобов'язань. Особливу увагу приділено питанню потенційних зловживань надзвичайними повноваженнями під прикриттям боротьби з пандемією та необхідності забезпечення прозорості, підзвітності та тимчасовості надзвичайних заходів. Висновки дослідження підкреслюють необхідність розробки більш чітких міжнародних стандартів та механізмів контролю за застосуванням надзвичайних повноважень державами в умовах глобальних криз для забезпечення оптимального балансу між ефективністю протиепідемічних заходів та збереженням основоположних принципів демократичного суспільства.

Ключові слова: права людини, пандемія COVID-19, обмеження прав, міжнародне право, надзвичайний стан, колективна безпека, демократичні принципи.

Kostak S.Ya. Legal mechanisms for restricting human rights in the context of the COVID-19 pandemic: the balance between individual freedoms and collective security.

The article is devoted to the study of the legal mechanisms for restricting fundamental human rights and freedoms in the context of the COVID-19 pandemic and determining the limits of the legality of anti-epidemic measures in the context of international human rights law. The author analyzes the complex interdependence between the right to life and health of the population and the need to preserve fundamental civil and political rights in crisis conditions. The study reveals the dual nature of the impact of the pandemic on the human rights system: on the one hand, COVID-19 posed a direct threat to the right to life and health, on the other hand, effective anti-epidemic measures led to significant restrictions on a wide range of personal rights of citizens, including freedom of movement, assembly,

religion, the right to work and education. The article analyzes in detail the two main legal instruments available to states to respond to the pandemic: ordinary restrictions on human rights and the suspension of international obligations in emergency situations. Particular attention is paid to the analysis of the conditions for the application of these mechanisms in accordance with the provisions of the International Covenant on Civil and Political Rights and the European Convention on Human Rights, including the principles of legality, necessity, proportionality and non-discrimination. The author emphasizes the importance of understanding that the suspension of obligations should be used only as a last resort, when ordinary restrictions prove insufficient to overcome the crisis. The study highlights the practice of the UN Human Rights Committee and the European Court of Human Rights on the application of restrictions and derogations from international obligations. Particular attention is paid to the issue of potential abuse of emergency powers under the guise of combating the pandemic and the need to ensure transparency, accountability and temporary nature of emergency measures. The findings of the study highlight the need to develop clearer international standards and mechanisms for monitoring the use of emergency powers by states in global crises to ensure the optimal balance between the effectiveness of anti-epidemic measures and the preservation of the fundamental principles of a democratic society.

Key words: human rights, COVID-19 pandemic, restrictions on rights, international law, state of emergency, collective security, democratic principles.

Постановка питання. Відносини між індивідом та державою формуються через реалізацію конституційно закріплених прав та обов'язків, які гарантуються та захищаються правовою системою України. Основою таких відносин є принцип юридичної відповідальності за правопорушення, що забезпечує оптимальне співвідношення між потребами громадян, суспільними інтересами та державними завданнями. Держава, враховуючи типові соціальні особливості особистості, формує систему взаємопов'язаних прав та зобов'язань, які в сукупності визначають правове становище громадянина. Проте, аналізуючи концепцію всезагальності прав людини, необхідно звернути увагу на питання їх можливих обмежень. Йдеться не про встановлення правових кордонів природних прав, а про допустимі межі реалізації прав, зафіксованих у відповідних правових документах [1, с. 124].

Таким чином, фундаментальні права і свободи громадян становлять основу правової системи сучасної держави, проте вони не є безумовними та можуть зазнавати законних обмежень. Це питання стає особливо гострим під час дії спеціальних правових режимів – воєнного стану, надзвичайного стану чи надзвичайної екологічної ситуації. У таких умовах держава стикається з необхідністю вживати виняткових заходів для захисту безпеки, територіальної цілісності та суспільного порядку, одночасно зберігаючи демократичні цінності та уникаючи невиправданого обмеження правового статусу особи.

Дослідження обмежень прав за особливих правових режимів включає різноманітні аспекти: конституційні та міжнародні стандарти таких обмежень, забезпечення їхньої пропорційності, механізми контролю з боку парламенту та судів, а також гарантії відновлення прав після завершення особливого режиму. Ключовим викликом залишається досягнення балансу між безпековими потребами держави та захистом основоположних прав людини – завдання, що потребує вирішення як у теоретичній площині, так і в законодавчій та правозастосовній практиці.

Метою нашого дослідження є аналіз окремих аспектів обмеження основних прав і свобод людини в умовах пандемії COVID-19 та визначення меж правомірності протиепідемічних заходів у контексті вимог міжнародного права прав людини. Саме тому, дослідження спрямоване на розкриття співвідношення між необхідністю захисту права на життя та здоров'я населення і збереженням фундаментальних громадянських та політичних прав, а також на аналіз ефективності застосування звичайних обмежень прав людини та механізмів припинення дії міжнародних зобов'язань держав у надзвичайних ситуаціях.

Стан наукового дослідження. Питання правових механізмів обмеження прав людини в надзвичайних ситуаціях, зокрема в умовах пандемії COVID-19, набуло особливої актуальності в сучасній правовій науці та практиці міжнародного права. Значний внесок у розробку теоретичних засад обмеження прав людини з міркувань охорони громадського здоров'я зробили такі дослідники, як А. Спадаро, яка комплексно проаналізувала виклики для системи прав людини в умовах пандемії COVID-19, Л. Гостін та його колеги, що досліджували правові аспекти глобального реагування на пандемії, а також С. Джозеф та М. Калін, які розглядали співвідношення між дер-

жавними зобов'язаннями щодо захисту здоров'я та дотримання міжнародних стандартів прав людини. Окрему увагу в науковій літературі приділено аналізу рішень Європейського суду з прав людини та практики Комітету ООН з прав людини щодо застосування обмежень та відступів від міжнародних зобов'язань.

Виклад матеріалу дослідження. Відзначимо, пандемія COVID-19 становила безпосередню загрозу основним правам людини, передусім праву на життя та охорону здоров'я. Водночас вона дозволила виявити складну взаємозалежність прав людини та продемонструвати потенційні конфлікти інтересів.

Зрозуміло, саме право на життя зазнало найсерйознішого удару від спалаху COVID-19, який коштував життя десяткам тисяч осіб по всьому світу. Власне держави несуть зобов'язання з належної турботи про захист людей від протиправного позбавлення життя третіми особами [3]. Таке зобов'язання можна інтерпретувати як необхідність захищати громадян від загроз життю з боку носіїв інфекційних та смертельних хвороб, зокрема й COVID-19. Державні зобов'язання щодо поваги та забезпечення права на життя охоплюють також превентивні заходи проти передбачуваних небезпек і боротьбу з життєво небезпечними захворюваннями [4].

Попередження та лікування епідемій є невід'ємними складовими права на здоров'я нарівні з доступністю медичної допомоги. У цьому контексті право на здоров'я також включає доступ до безпечної питної води, належних санітарних умов, адекватного харчування та житла. Особливо гострими є питання забезпечення права на безпечне та здорове робоче середовище, що є компонентом права на здоров'я, стосовно медичного персоналу, який, зокрема, надає допомогу пацієнтам з COVID-19 [5].

Отже, з одного боку, пандемія наголошує на критичній важливості забезпечення прав на життя та здоров'я для підтримання функціонування демократичного суспільства, проте з іншого боку, вона виявляє необхідність кореляції як між цими так й іншими фундаментальними правами людини і громадянина. Така колізія, насамперед, зумовлена обмеженістю ресурсів для протидії пандемії та її врегулювання, а також конфліктом між індивідуальними та колективними потребами. Тобто, протиепідемічні заходи, спрямовані зокрема на забезпечення соціальної дистанції, які визнаються ефективними у стримуванні поширення грипоподібних інфекцій, вступають у суперечність з широким спектром особистих прав громадян [6].

Так, насамперед, *свобода пересування* стала одним із прав, що зазнали обмежень внаслідок протипандемічних заходів, запроваджених багатьма державами. Країни фактично ввели мораторій на міжнародні подорожі, включаючи заборону в'їзду для іноземних громадян [7, р. 111]. Ряд держав також запровадили обмеження внутрішнього руху¹. *Право на особисту свободу* постраждало від введення примусового карантину для міжнародних пасажирів та ізоляції для осіб з підозрою або підтвердженим позитивним результатом тестування на новий коронавірус. Встановлення заборони публічних зібрань обмежило *свободу зібрань та асоціацій*, тоді як нагляд з метою відстеження контактів через мобільні дані та інші інструменти штучного інтелекту створював перешкоди для повної реалізації *права на приватність*. Зовнішній аспект *свободи віросповідання та релігійних переконань* зазнав обмежень через закриття культових споруд. Зупинка роботи підприємств та робочих місць мало наслідки для реалізації *права на працю*, особливо для працівників тіньового сектору економіки та загалом для тих, хто не міг працювати дистанційно, тоді як закриття навчальних закладів вплинуло на *право на освіту* [8, р. 990].

Таким чином, на наш погляд, з точки зору правової науки виникає питання про правомірність вищезгаданих заходів. Так, окремі права людини (наприклад, право на свободу від тортур і рабства²) є безумовними і не підлягають жодним обмеженням, врівноваженню з іншими правами чи припиненню дії. Проте переважна більшість прав людини не має абсолютного характеру і може

¹ Зокрема, Італія та Франція зобов'язали громадян залишатися вдома, за винятком випадків крайньої необхідності, таких як придбання продуктів харчування або отримання медичної допомоги, вимагаючи письмового обґрунтування будь-якого пересування. Подібні розпорядження про самоізоляцію були видані на рівні штатів у Сполучених Штатах, тоді як Китай навіть запровадив тотальний локдаун для мільйонів громадян.

² Відповідно до пункту 1 статті 4 Європейської конвенції з прав людини «нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані». На відміну від більшості основних положень Конвенції пункт 1 статті 4 не передбачає винятків, і жодні відступи від нього не допускаються відповідно до пункту 2 статті 15, навіть у випадку суспільної небезпеки, що загрожує життю нації («С.Н. проти Сполученого Королівства» (C.N. v. the United Kingdom), 2012, § 65; («Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria) [ВП], 2011, § 116) [9].

обмежуватися, хоча й в чітких рамках. Міжнародні документи з прав людини прямо передбачають два механізми, які держави можуть та фактично використовують для впровадження протиепідемічних заходів, в тому числі й щодо COVID-19, які впливають на певні права людини: обмеження та припинення дії зобов'язань.

Так, обмеження створюють можливість для врівноваження особистих і суспільних інтересів та закріплені в ряді статей Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП), Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та додаткових протоколах до неї¹. Обмеження неабсолютних прав є припустимими за умови їх законодавчого закріплення, відповідності законній меті та коли такі обмеження є необхідними для демократичного суспільства і пропорційними визначеній правомірній цілі, тобто відсутні інші менш обмежувальні варіанти [10].

Відзначимо, незважаючи на певні відмінності у формулюваннях, і ЄКПЛ, і МПГПП встановлюють конкретні правомірні цілі як основи для обмеження ряду прав, включаючи право на повагу до особистого та сімейного життя (стаття 8 ЄКПЛ), свободу віросповідання та переконань (стаття 9 ЄКПЛ і стаття 18 МПГПП), свободу думки (стаття 10 ЄКПЛ і стаття 19 МПГПП), свободу мирних зібрань та асоціацій (стаття 11 ЄКПЛ і статті 21, 22 МПГПП) та свободу пересування (стаття 2 Протоколу № 4 ЄКПЛ і стаття 12 МПГПП). При цьому, охорона здоров'я населення визнається однією з таких *правомірних цілей*, на яку «можна посилається для обґрунтування обмеження окремих прав з метою надання державі можливості реагувати на серйозні загрози здоров'ю суспільства або його окремих представників» [11, р. 47].

За умов надзвичайного становища в державі, що становить загрозу для існування нації, також є можливість для країн тимчасово припинити виконання частини своїх зобов'язань згідно з міжнародним правом прав людини. Таке припинення дії зобов'язань фактично означає тимчасове призупинення дії окремих прав людини і, відповідно, допускається виключно в обсязі, що чітко зумовлений серйозністю ситуації, та не суперечить іншим міжнародно-правовим зобов'язанням держави, включно з принципом заборони дискримінації. Припинення дії також має відповідати процедурам сповіщення, встановленим статтею 4 МПГПП і статтею 15 ЄКПЛ відповідно, які передбачають публічне проголошення надзвичайного стану та належне інформування про це [12, р. 850].

Відзначимо щодо використання обмежень та відступів, Комітет з прав людини, зокрема, пояснив, що: якщо держави претендують на право відступу від МПГПП, наприклад, під час стихійного лиха, масових демонстрацій, що включає випадки насильства, або великої промислової аварії, вони повинні мати змогу обґрунтувати не лише те, що така ситуація становить загрозу життю нації, але й те, що всі їхні заходи, що відступають від МПГПП, суворо зумовлені гостротою ситуації. На думку Комітету, можливість обмеження певних прав, гарантованих МПГПП, наприклад, свободи пересування (стаття 12) або свободи зібрань (стаття 21), загалом є достатньою в таких ситуаціях, і жодне відступлення від відповідних положень не буде виправдане гостротою ситуації [13].

Такий підхід також є цілком можливим для застосування й у випадках пандемії, що не було прямо розглянуто Комітетом. Аналогічно, для того, щоб відступ від ЄКПЛ був можливим, має існувати фактична або немінуча надзвичайна ситуація у державному секторі, яка охоплює всю націю, загрожує організованому життю громади та є винятковою, тому що звичайні заходи або обмеження, дозволені ЄКПЛ для підтримки громадської безпеки, здоров'я та порядку, є явно неадекватними (*Koufaki and Adedy v Greece*) [14].

В той же час, обмеження та припинення дії зобов'язань можна розуміти як єдину послідовність заходів. З цієї точки зору, держави мають застосовувати другі (припинення) виключно у крайніх випадках, коли обмеження виявляються очевидно неефективними для протидії кризовій ситуації в державі. Припинення дії зобов'язань може стати доцільним у міру подовження терміну дії обмежень, адже довготривалі обмеження з високою ймовірністю стануть диспропорційними щодо легітимної мети, яку вони переслідують [15, р. 75].

В рамках предмету нашого дослідження, розглядаючи питання реагування на природні катастрофи, можемо зустріти підхід, згідно якого країни можуть вдаватися до припинення дії зобов'язань навіть за умов достатності звичайних обмежень, якщо виникають сумніви щодо можливого порушення їхніх правозахисних зобов'язань через вжиті заходи [16, р. 110]. Можна зробити й ще

¹ Обидва документи є основоположними для захисту прав людини: МПГПП діє на глобальному рівні через систему ООН, а ЄКПЛ – на європейському рівні через Раду Європи.

більш категоричний висновок: якщо звичайних обмежень з мотивів охорони громадського здоров'я було б цілком достатньо, але все ж було оголошено припинення дії зобов'язань, це могло б вказувати на намагання зловживати екстрених повноваженнями через тимчасове призупинення певних прав людини [17, р. 319].

З іншого боку, варто підкреслити, що припинення дії зобов'язань є правом держав під час надзвичайних ситуацій, які становлять загрозу для національної безпеки, і пандемію безперечно можна віднести до такого типу кризи. Цю оцінку додатково підтверджує співставлення пандемії з військовими діями, які є класичним зразком державної надзвичайної ситуації, що загрожує національній безпеці (існуванню) [19, р. 520].

Крім того, не можна стверджувати, що держава, яка припиняє дію своїх зобов'язань, автоматично порушує права осіб під своєю юрисдикцією, тоді як країни, що лише обмежують права людини, в тому числі й з міркувань охорони здоров'я, подібних порушень не допускають. Навпаки, можна говорити про те, що припинення дії зобов'язань є найбільш відповідним механізмом для врегулювання кризових ситуацій. Хоча й в іншому контексті, Спеціальний доповідач ООН з питань контртероризму та прав людини підкреслив, що припинення дії зобов'язань є важливим для забезпечення транспарентності та відповідальності в разі застосування державами надзвичайних повноважень, і що уникнення припинення дії часто створює фактичні надзвичайні режими, які залишаються поза контролем національного та міжнародного нагляду за використанням екстрених повноважень [17, р. 319].

Висновки. Таким чином, на наш погляд, пандемія COVID-19 продемонструвала складну природу взаємозв'язку між різними правами людини та виявила нові виклики для сучасної системи гарантування та захисту основоположних прав та свобод людини і громадянина. Так, зокрема, з одного боку, держави стикнулися з критичною необхідністю захисту права на життя та здоров'я громадян перед лицем смертельної загрози (пандемії), що потребувало термінових, швидких та вкрай рішучих дій. З іншого боку, ефективні протиепідемічні заходи неминуче призвели до значних обмежень широкого спектра громадянських та політичних прав, включаючи свободу пересування, зібрань, віросповідання, права на працю та освіту.

Аналіз правових механізмів, доступних державам для реагування на пандемію (та інші подібні ситуації глобального масштабу), засвідчує наявність двох основних інструментів: звичайних обмежень прав людини та припинення дії міжнародних зобов'язань у надзвичайних ситуаціях. Кожен з цих механізмів має свої специфічні умови застосування та процедурні вимоги, проте обидва повинні відповідати принципам: законності, необхідності, пропорційності та недискримінації. Особливо важливим, на наш погляд, є розуміння того, що припинення дії зобов'язань має використовуватися виключно як крайній засіб, коли звичайні обмеження виявляються недостатніми для подолання кризи.

Досвід пандемії COVID-19 вкотре підкреслює необхідність розробки більш чітких міжнародних стандартів та механізмів контролю за застосуванням надзвичайних повноважень державами в умовах глобальних криз. Головне – забезпечити необхідний баланс між ефективністю протиепідемічних заходів та збереженням основоположних принципів демократичного суспільства, а також запобігти зловживанням надзвичайними повноваженнями (зокрема й окремими державами) під прикриттям боротьби з пандемією. Тобто, саме прозорість, підзвітність та тимчасовість надзвичайних заходів мають залишатися ключовими принципами державної політики навіть у найскладніших кризових ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костенко І.В., Семешук А.І. Види та особливості обмеження прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. Випуск 83: частина 1. 2024. С. 124–129.
2. Белова М.В., Белов Д.М., Гуманістичні засади правової системи: діалектика теорії та практики в умовах сучасних викликів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 5. 2024. С. 933–939
3. UN Human Rights Committee. General Comment no. 36 (2018) on Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the Right to Life. 30 October 2018, UN Doc CCPR/C/GC/36, paras 7, 21.

4. Coronavirus: Human Rights Need to Be Front and Centre in Response, Says Bachelet. *OHCHR*. 6 March 2020. URL: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25668&LangID=E>.
5. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. CESCR General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12). 11 August 2000, UN Doc E/C.12/2000/4. paras 12, 16.
6. COVID-19 Civic Freedom Tracker. URL: <https://www.icnl.org/covid19tracker>.
7. Mahmud, M. S., Hossain, M. M. (2020). Human rights and COVID-19: Challenges and perspectives. *Journal of Human Rights and Social Work*. 5(3), p. 111–119.
8. Carothers, T., Chodorow-Reich, G. (2021). Pandemic and rights: The balancing act in COVID-19 responses. *International Journal of Human Rights*. 25(7), 987–1004.
9. Посібник зі статті 4 Європейської конвенції з прав людини. 31 серпня 2024 року. Рада Європи / Європейський суд з прав людини. 2025. 25 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_4_ukr.
10. Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2020). *COVID-19 and the right to health*. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2020/05/covid-19-and-right-health>.11.
11. Kavanagh, M. M., Singh, M. (2021). Civil liberties in the age of COVID-19: A human rights perspective. *Harvard Human Rights Journal*. 34. p. 45–78. <https://harvardhrj.com/2021/05/civil-liberties-covid-19>.
12. Roberts, L. W., Johnson, M. (2020). Ethical dilemmas and human rights during global health emergencies. *Bioethics*. 34(9). p. 849–857.
13. UN Human Rights Committee. General Comment no. 29: Article 4: Derogations during a State of Emergency. 31 August 2001. UN Doc CCPR/C/21/Rev.1/Add.11.
14. Koufaki and Adedy v Greece. Apps no. 57655/12 and 57657/12. ECHR First Section, 7 May 2013. para 37.
15. Giacca G. Economic, Social, and Cultural Rights in Armed Conflict. Oxford, Oxford University Press. 2014. pp. 70–110.
16. Sommaro E. Limitation and Derogation Provisions in International Human Rights Law Treaties and Their Use in Disaster Settings. *Handbook of Human Rights and Disasters*. 2018. 310 p.
17. Spadaro A. COVID-19: Testing the Limits of Human Rights. *European Journal of Risk Regulation*. Volume 11. Special Issue 2. June 2020, pp. 317–325.
18. Пирога І.С., Белов Д.М., Інституціоналізація прав людини на охорону здоров'я у міжнародно-правовому просторі. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2023. С. 602-607.
19. Castaneda, C., Garcia, M. (2021). Rights restrictions and ethical considerations during the COVID-19 pandemic. *Global Public Health*. 16(4). P1. 511–526.
20. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. №3/2022. С. 301–310.